

© Сидорчук А. А., 2013

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

В статті досліджуються теоретичні засади формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування, що дозволяють виокремити їх з-поміж інших фінансових ресурсів, які є у розпорядженні держави, поставлено наукове завдання оцінити збалансованість таких ресурсів через систему відповідних показників.

Ключові слова: фінансові ресурси, державне пенсійне страхування, розподіл валового внутрішнього продукту, перерозподіл валового внутрішнього продукту, фінанси пенсійного страхування.

Розвиток державного пенсійного страхування у будь-якій країні – це процес створення та функціонування колективних страхових фондів (державних або недержавних), діяльність яких поширюється на зайняте у суспільному виробництві населення і, з причин непрацездатності, незайняте населення. Формування та використання фінансових ресурсів таких фондів є, як правило, прерогативою держави, що чітко нею регламентується та пов'язано з розподілом і перерозподілом доданої вартості в економіці країни.

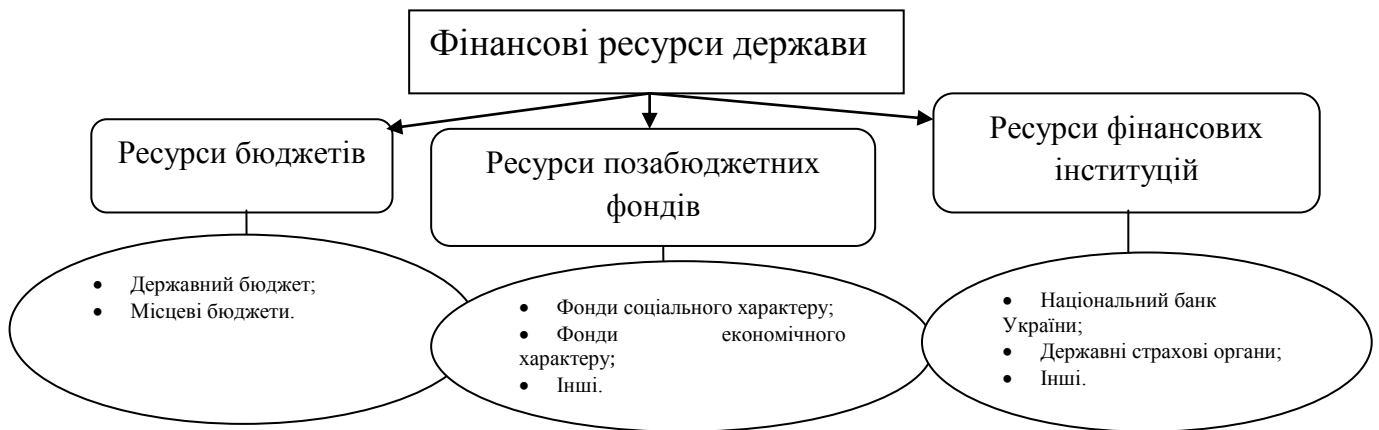
Розглянемо існуючі вітчизняні підходи до розуміння фінансових ресурсів держави загалом, та їхньої частини – фінансові ресурси державного пенсійного страхування зокрема.

Як стверджують О. Д. Василик, К. В. Павлюк та С. І. Юрій, фінансові ресурси держави характеризуються такими рисами: а) до них належать ресурси всіх галузей економіки; б) у розпорядженні держави є ресурси бюджетної системи, різних видів централізованих і децентралізованих фондів та фінансових інституцій; в) склад фінансових ресурсів охоплює прибуток, відрахування до державних централізованих фондів цільового призначення, доходи від зовнішньоекономічної діяльності (перша частина); прямі і непрямі податки з населення, місцеві податки та збори (друга частина); відрахування, що входять до собівартості продукції (третя частина) [1, с. 8: 11; 2, с. 84].

Як сукупність доходів і нагромаджень, що перебувають у розпорядженні держави та спрямовуються на задоволення суспільних потреб, фінансові ресурси розглядають Н. П. Злепко і С. П. Крамарчук [3, с. 7]. Від попереднього підходу даний відрізняється тим, що згадані дослідники не пов'язують ресурси лише з фондовим характером їхнього утворення й розглядають їх як фінансові потоки. Рух грошових потоків є визначальною властивістю фінансів, що приводить до формування та використання фінансових ресурсів, як вважає В. М. Опарін [4, с. 8]. Проте він подає визначення ресурсів лише на мікрорівні, не поширюючи це поняття на державу як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

До основних елементів формування фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні держави, як стверджують названі вище науковці, належать: податки, обов'язкові збори і внески юридичних та фізичних осіб до бюджетів і державних цільових фондів; частина прибутку підприємств державної форми власності; доходи від приватизації державного майна; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; внутрішні й зовнішні позики та ін.

Згрупувавши погляди вище зазначених науковців, на рис. 1. представимо структуру фінансових ресурсів держави.

Рис. 1. Склад фінансових ресурсів держави ¹

¹ Складено автором на основі джерел [2, с. 53; 3, с. 7; 4, с. 8; 5, с. 117; 6, с. 147].

З метою дослідження утворення фінансових ресурсів держави загалом й державного пенсійного страхування зокрема розглянемо реалізацію фінансами розподільчої функції

Механізм дії розподільчої функції фінансів охоплює кілька стадій:

- первинний розподіл;
- перерозподіл;
- вторинний розподіл (як другий етап перерозподілу).

На стадії первинного розподілу відбувається розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП. Щодо держави, то такими первинними доходами стають прибуток державного сектору, непрямі податки і надходження від ресурсів та угод. На стадії перерозподілу створюються і використовуються державні централізовані фонди, до яких належить бюджет та цільові фонди (загальнодержавні, відомчі й корпоративні).

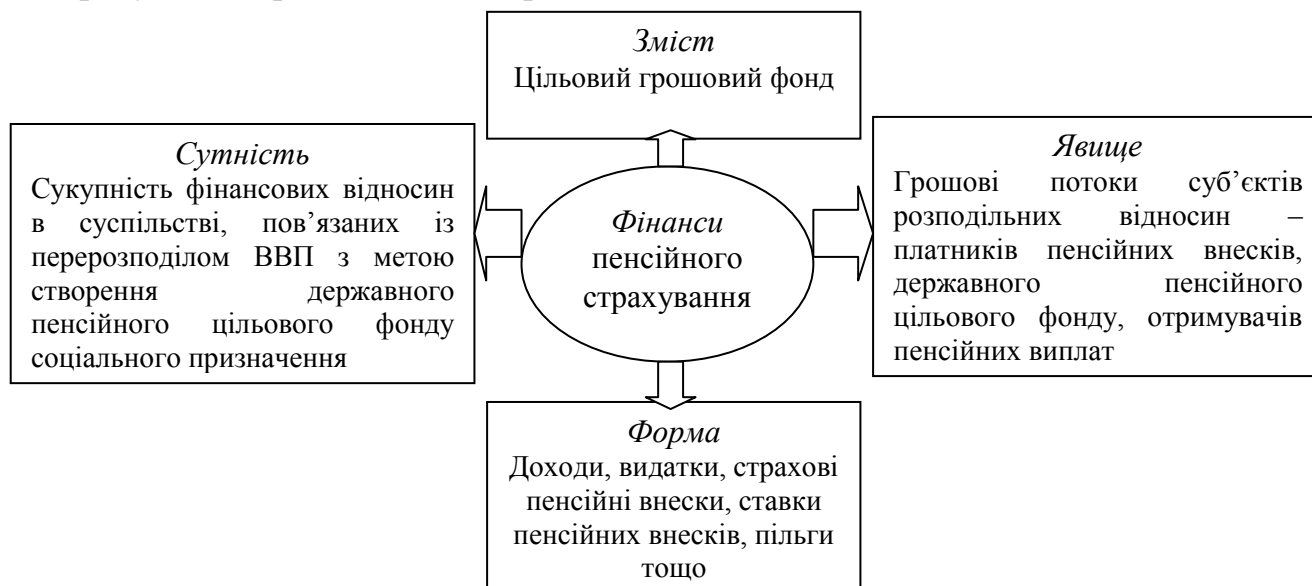
Ця стадія охоплює етапи вилучення частини доходів у населення та суб'єктів господарювання через використання такого інструменту, як податки і збори, та формування на цій основі централізованих фондів. Таким чином у держави утворюються вторинні доходи.

На другій стадії первинного розподілу ВВП – використання централізованих фондів на визначені цілі – в окремих суб'єктів фінансових відносин можуть формуватись як первинні (заробітна плата осіб, зайнятих у бюджетній сфері), так і вторинні доходи (виплати та різні види допомоги фізичним особам, фінансування господарської діяльності юридичних осіб).

Таким чином, за сутністю, фінанси пенсійного страхування, відображають ту частину загальної сукупності фінансових відносин в суспільстві, пов'язану із перерозподілом ВВП з метою створення державного цільового фонду соціального призначення – Пенсійного фонду України. Процес перерозподілу ВВП за допомогою фінансів соціального страхування супроводжується відповідним рухом грошових коштів, що набувають форм страхових внесків, пенсійних виплат, соціальних допомог тощо.

Враховуючи методологічні підходи С. І. Юрія та В. М. Федосова, припускаємо, що протилежною категорією сутності фінансів пенсійного страхування виступає їхнє явище. За явищем, фінанси пенсійного страхування, за умови відповідного нормативно-правового забезпечення, набувають матеріального вираження у русі розподіленої вартості ВВП через грошові потоки суб'єктів фінансових відносин у формі конкретних видів страхових внесків (або єдиного соціального внеску), видатків державного пенсійного цільового фонду тощо.

Взаємозв'язок та відмінності між цими категоріями фінансів пенсійного страхування представлено на рис. 2.

Рис. 2. Взаємозв'язок та відмінності між категоріями фінансів пенсійного страхування¹

¹ Складено автором на основі джерела [6, с. 19: 21].

Отже, фінанси пенсійного страхування як явище, це грошові потоки платників страхових пенсійних внесків, пенсійного державного цільового фонду які такі внески акумулюють і використовують, та отримувачів різних видів пенсійних виплат.

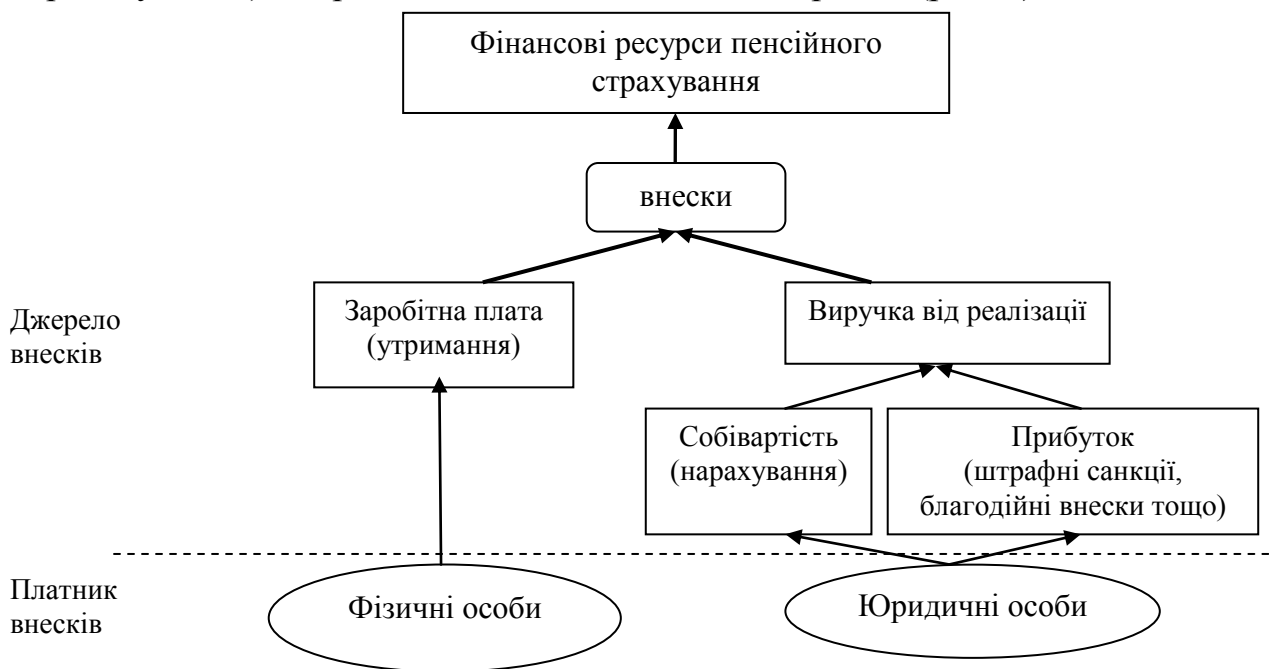
За змістом фінанси пенсійного страхування показують кінцеву мету розподільних відносин – формування і використання фонду грошових коштів, відповідно створеного державою для виконання своєї соціальної функції по пенсійному захисту населення. Такий грошовий фонд створюється у централізованому порядку і йому притаманні наступні ознаки: законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання грошових коштів; цільовий характер коштів; обов'язковість участі

працездатного зайнятого населення у формуванні ресурсів фонду. Таким чином, державний цільовий грошовий фонд є матеріальним змістом фінансів пенсійного страхування.

Протилежною категорією змісту є форма фінансів пенсійного страхування. В даному випадку таким формами виступають доходи, видатки державного цільового пенсійного грошового фонду, страхові пенсійні внески, їхні ставки, пільги по сплаті тощо. Тобто, це ті елементи, які характеризують рух у будь-яких фондах грошових коштів. Як відмічають С. І. Юрій та В. М. Федосов, між формою та змістом «...простежуються тісний взаємозв'язок та суперечності, визначені особливостями дії закону єдності і боротьби протилежностей. Одночасно зміст і форма фінансів обумовлені їхніми сутністю і явищем...» [6, с. 191].

Формування фінансових ресурсів пенсійного страхування має певну особливість, яка полягає у тому, що воно здійснюється шляхом використання такого інструменту, як внески (відрахування). Що стосується суті такого виду обов'язкового платежу, то слід вказати, що його головною особливістю визначено насамперед цільове призначення. Інакше кажучи, ці внески надходять у спеціально визначені і створені для цього фонди, їх використовувати не за призначенням не дозволяється, а змінити цільове призначення можна тільки у законодавчому порядку. Відрахування й внески доцільно розглядати як своєрідні цільові податки [2, с. 137].

Джерелом сплати внесків на пенсійне страхування стають різні форми доходу: заробітна плата для найманих осіб (з якої ці внески утримуються) та виручка від реалізації продукції юридичних осіб (на яку внески нараховуються), зокрема така її частина, як собівартість (рис. 3).

Рис.3. Джерела, платники страхових внесків та формування фінансових ресурсів пенсійного страхування ¹

¹ Складено автором на основі джерел [2, с. 54; 5, с. 125].

Як видно рис. 3, формування фінансових ресурсів пенсійного страхування відбувається на стадії перерозподілу ВВП шляхом оподаткування фізичних і юридичних осіб таким видом обов'язкових платежів, як внески (або відрахування); використання таких ресурсів відбувається на стадії вторинного розподілу ВВП шляхом здійснення виплат різних видів пенсійних виплат фізичним особам, які їх потребують.

У табл. 1.1 показано інструменти формування й методи використання фінансових ресурсів сфери державних фінансів. Фінансові ресурси соціального страхування (у тому числі пенсійного страхування) формуються лише шляхом використання таких інструментів, як внески (відрахування), тоді як формування бюджетів передбачає застосування цілої низки обов'язкових платежів (податків, відрахувань та ін.). Державний кредит як сфера фінансової системи акумулює свої фінансові ресурси як методом податкових, так і методом позикових фінансів. Це дає нам підстави стверджувати, що соціальне страхування загалом, та пенсійне страхування зокрема, порівняно з іншими сферами державних фінансів, має менші можливості у формуванні своїх ресурсів.

Таблиця 1

Інструменти формування та методи використання фінансових ресурсів держави¹

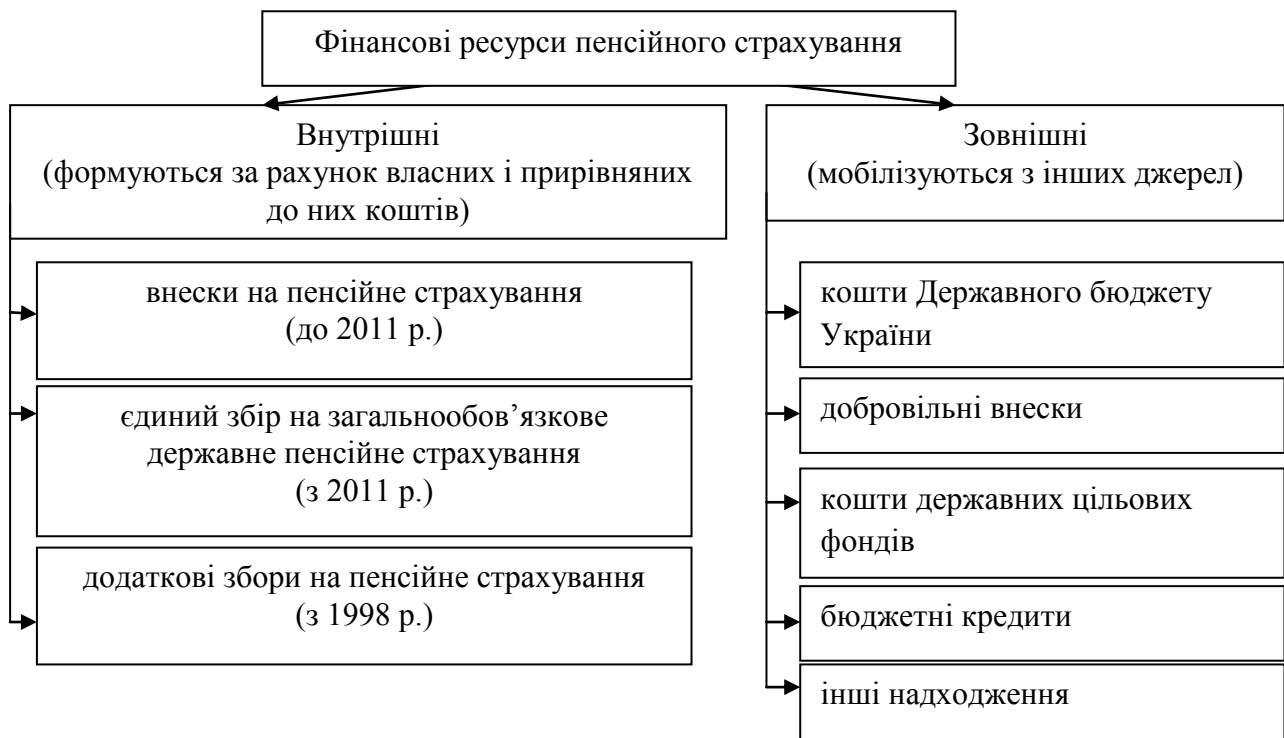
Сфера державних фінансів	Інструмент формування	Методи використання
Бюджетна система	Податки, відрахування збори, внески, плати	Фінансування, кредитування, інвестування
Державні цільові фонди	Внески, збори	Фінансування, інвестування
Державний кредит	Податки, позики	Фінансування, кредитування, інвестування

¹ Складено на основі джерел [2, с. 53; 3, с. 7; 4, с. 8; 5, с. 117; 6, с. 147].

Щодо методів використання фінансових ресурсів, то для бюджетів та державного кредиту характерним є забезпечення своїх потреб на засадах безповоротного, безвідплатного, безстрокового виділення коштів (фінансування) або на цілком протилежних умовах – поверненості, платності, строковості (кредитування чи інвестування). Основним методом використання фінансових ресурсів соціального страхування (у тому числі пенсійного страхування) є фінансування. Інвестувати свої кошти державні цільові фонди мають право лише в окремих випадках, згідно з чинним законодавством.

Таким чином, під фінансовими ресурсами пенсійного страхування ми розуміємо як кошти, що утворюються на стадії перерозподілу ВВП шляхом застосування такого важеля фінансового механізму, як пенсійний страховий внесок, та використовуються на стадії вторинного розподілу ВВП методом фінансування (рідше – інвестування) у такій ланці фінансової системи, як державні цільові фонди.

Структура фінансових ресурсів пенсійного страхування показана на рис.4.

Рис.4. Структура внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування ¹

¹ Складено автором самостійно

Ресурси, що формуються за рахунок власних та прирівняних до них коштів, є внутрішніми фінансовими ресурсами пенсійного страхування, а ті ресурси, які мобілізуються з інших джерел, – зовнішніми ресурсами, отриманими за перерозподілом. Як уже зазначалось вище, фінансові ресурси пенсійного страхування не зараховуються до державного бюджету, а їхнє витрачання відбувається винятково за цільовим призначенням. Такі спільні риси мають усі фонди державні цільові фонди.

У контексті розгляду питання про фінансові ресурси будь-якого суб'єкта фінансових відносин (у тому числі держави) доцільно здійснити оцінювання їхньої фінансової збалансованості, тобто досягти такого стану розподілу і використання, який забезпечить незалежність цього суб'єкта від зовнішніх джерел фінансування [7, с. 82]. Такий стан характеризується (визначається) платоспроможністю, тобто здатністю своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання [8, с. 116].

Інакше кажучи, фінансова збалансованість системи державного пенсійного страхування відображатиме такий стан, коли сформовані фінансові ресурси державного пенсійного цільового фонду забезпечують, з одного боку, незалежність від зовнішніх джерел фінансування (коштів бюджетної системи), а з іншого – здатність погашати взяті зобов'язання.

Збалансованість фінансових ресурсів пенсійного страхування аналізується за допомогою системи коефіцієнтів. Інформаційну базу для цих розрахунків становить звітність Пенсійного фонду України про виконання свого бюджету за доходами і видатками.

В табл. 2 вміщено показники, які оцінюють фінансову збалансованість системи пенсійного страхування. Такими коефіцієнтами, на наш погляд, є: коефіцієнт забезпеченості внутрішніми фінансовими ресурсами, коефіцієнт

співвідношення зовнішніх і внутрішніх фінансових ресурсів державного пенсійного страхування, та коефіцієнт їхньої автономії. Перший та другий коефіцієнт доцільно використовувати для аналізу стану фінансових ресурсів на макрорівні – головних управлінь Пенсійного фонду України, а третій – на регіональному рівні їхніх обласних управлінь.

Таблиця 2

Показники фінансової збалансованості пенсійного страхування

Назва коефіцієнта	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Коефіцієнт забезпеченості внутрішніми фінансовими ресурсами	$K_{зв} = \frac{ВФР}{\sum \Phi P}$ де $ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування; $\sum \Phi P$ – загальна величина фінансових ресурсів пенсійного страхування	Характеризує наявність внутрішніх фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення поточної діяльності Пенсійного фонду України. Чим вищий показник, тим кращий фінансовий стан пенсійного страхування і тим більше у нього можливостей у проведенні своєї незалежної фінансової політики.
Коефіцієнт співвідношення зовнішніх та внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування	$K_c = \frac{3\Phi P}{ВФР}$ де $3\Phi P$ – фінансові ресурси Пенсійного фонду України, отримані із зовнішніх джерел; $ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування	Характеризує кількість отриманих з державного бюджету ресурсів, яку Пенсійний фонд України залучає на 1 грн. внутрішніх. Зростання коефіцієнта K_c свідчитиме про залежність Пенсійного фонду України від зовнішніх джерел фінансування та про втрату фінансової збалансованості.
Коефіцієнт регіональної автономії фінансових ресурсів пенсійного страхування	$K_a = \frac{ВФР}{\Phi P_{\text{ре}}}$ де $ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування; $\Phi P_{\text{ре}}$ – загальна величина використаних фінансових ресурсів пенсійного	Характеризує частку видатків, яка фінансується винятково за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування на регіональному рівні. Чим вищий коефіцієнт тим більший ступінь фінансової незалежності (автономії) пенсійного страхування в досліджуваному регіоні.

Враховуючи поділ фінансових ресурсів державного пенсійного страхування на внутрішні та зовнішні, доцільно визначати показник, який характеризуватиме ступінь незалежності цих ресурсів від зовнішніх джерел фінансування. Таким показником, на нашу думку, є коефіцієнт забезпеченості внутрішніми фінансовими ресурсами пенсійного ($K_{зв}$). Взявши за основу вихідні положення аналізу фінансової збалансованості підприємств і розроблені методики оцінювання цієї збалансованості, визначений коефіцієнт $K_{зв}$ подамо такою формулою:

$$K_{зв} = \frac{ВФР}{\sum \Phi P}, \quad (1)$$

де $ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування;

$\sum \Phi P$ – загальна величина фінансових ресурсів пенсійного страхування.

Цей показник – коефіцієнт $K_{зв}$ – характеризує наявність внутрішніх фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення поточної діяльності Пенсійного фонду держави. Теоретично обґрунтоване значення показника навряд чи може бути визначене. Припускаємо, що чим він вищий, тим кращий фінансовий стан пенсійного страхування тим більше у нього можливостей у проведенні своєї незалежної фінансової політики. Коли $K_{зв} = 1$, поточні

зобов'язання Пенсійного фонду країни фінансуються винятково за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів.

Ще один показник – коефіцієнт співвідношення зовнішніх та внутрішніх фінансових ресурсів державного соціального страхування – характеризує кількість отриманих з державного бюджету ресурсів, яку цільовий фонд залучає на 1 грн. внутрішніх (K_c):

$$K_c = \frac{ЗФР}{ВФР}, \quad (2)$$

де $ЗФР$ – фінансові ресурси Пенсійного фонду України, отримані із зовнішніх джерел;

$ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування.

Зростання коефіцієнта K_c свідчитиме про залежність пенсійного цільового фонду від зовнішніх джерел фінансування, втрату фінансової збалансованості. Причинами неплатоспроможності (втрати фінансової збалансованості) пенсійного страхування можуть бути:

- невиконання плану надходжень страхових внесків і здійснення витрат;
- неефективна політика управління коштами пенсійного страхування (підвищення/зниження виплат при незмінності доходів; скорочення/підвищення доходів при незмінності виплат та ін.);
- зниження платоспроможності (скорочення доходів) платників страхових зборів через загальний спад економіки країни;
- високий рівень оподаткування страховими пенсійними внесками, що зумовлює «тіньовий» оборот заробітної плати.

Необхідність у ще одному, третьому коефіцієнті, який оцінює фінансовий стан пенсійного страхування на регіональному рівні, зумовлена існуванням областей-донорів та областей-реципієнтів у формуванні та використанні коштів пенсійного страхування в Україні. Тому, якщо фінансові ресурси Пенсійного фонду України є збалансованими на макрорівні – і, відповідно, коефіцієнт забезпеченості внутрішніми фінансовими ресурсами буде на високому рівні – існуватимуть регіональні відмінності, коли окремі області акумулюють коштів більше ніж свої потреби (видатки) і їхній фінансовий стан є вищим ніж загальнодержавний, і навпаки. Виникає проблема у дослідженні цих регіональних особливостей, яку покликаний вирішити коефіцієнт регіональної автономії фінансових ресурсів державного пенсійного страхування.

Даний коефіцієнт визначається методом ділення обсягу внутрішніх фінансових ресурсів державного пенсійного страхування на загальний обсяг видатків за даним видом соціального страхування (K_a):

$$K_a = \frac{ВФР}{ФР_v}, \quad (3)$$

де $ВФР$ – загальна величина внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування;

$ФР_v$ – обсяг використаних коштів пенсійного страхування.

K_a вказує на частку внутрішніх фінансових ресурсів пенсійного страхування у загальних видатках пенсійного страхування. Зокрема, якщо K_a

дорівнюватиме 1, то видатки пенсійного страхування фінансуються винятково за рахунок внутрішніх ресурсів. Як і з $K_{зв}$, теоретично можливе значення коефіцієнта K_a визначити складно. Припускаємо, що чим він вищий, тим вищий ступінь фінансової незалежності пенсійного страхування. Якщо коефіцієнт K_a буде більший від 1, то це свідчитиме, що внутрішні фінансові ресурси пенсійного страхування акумулюються в обсягах, які перевищують потреби цього виду соціального страхування. Якщо у перспективі, на загальнодержавному рівні, $K_a \geq 1$, то ми матимемо підстави вести мову про необхідність зниження ставок страхових внесків, оскільки фактичні обсяги ресурсів, які вони забезпечують, перевищують потребу в коштах.

Дослідження запропонованих показників оцінки збалансованості фінансових ресурсів державного пенсійного страхування бачиться нами як **перспективи подальших розвідок** у даному напрямку. Вони дадуть можливість у майбутньому пенсійній системі державі набути більш керованої і чіткої побудови.

Список літератури

1. Василик О. Д. Державні фінанси України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
2. Фінанси : вишкіл студії : навч. посіб. / [С. І. Юрій, Й. М. Бескид, М. М. Тріпак та ін.] ; за ред. д.е.н., проф. Юрія С. І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
3. Злепко Н. П. Фінанси : курс лекцій / Н. П. Злепко, С. П. Крамарчук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – 114 с.
4. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Общая теория финансов: Учебник / [Л. А. Дробозина, Ю. Н. Константинова, Л. П. Окунева и др.] ; под ред. Л. А. Дробозиной. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 256 с.
6. Фінанси: підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
7. Федорович Р. В. Фінансовий аналіз : навч.-метод. посіб. / Р. В. Федорович, О. М. Загородна, В. М. Серединська. – Тернопіль : ТАНГ, 2001. – 149 с.
8. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами / Дж.К. Ван Хорн ; [пер. с англ.]. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 799 с. – (сер. по бух. учету и аудиту UNCTC).

Аннотация

А.А. Сыдорчук

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье исследуются теоретические основы формирования и использования финансовых ресурсов государственного пенсионного страхования, позволяющие выделить их из других финансовых ресурсов, имеющих в распоряжении государства, поставлена научная задача оценки сбалансированности таких ресурсов через систему соответствующих показателей.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, государственное пенсионное страхование, распределение валового внутреннего продукта, перераспределение валового внутреннего продукта, финансы пенсионного страхования.

Summary

Anatoliy Sydorchuk

THEORETICAL FOUNDATIONS OF USE AND FINANCIAL RESOURCES STATE PENSION INSURANCE

The paper examines the theoretical bases of formation and use of financial resources of the state pension insurance, to isolate them from other financial resources available to the state, delivered a scientific task to assess the balance of resources through appropriate indicators.

Keywords: financial resources, public pension funds, the distribution of gross domestic product, the redistribution of gross domestic product, finance pension.